

ГІДРОНІМИ УНАВА, УНЯВА ТА СПОРІДНЕНІ НАЗВИ НА КАРТІ ЄВРОПИ

У статті запропоновано етимологічну інтерпретацію та структурно-семантичний аналіз середньонадністрянського гідроніма *Унява*, який розглянуто в колі центральноєвропейських назв на *Ун-* / *Уп-*.

Ключові слова: давньоєвропейська гідронімія, географічний апелятив, гідронім, етимологія.

Свого часу відомий німецький мовознавець Г. Крає сформулював концепцію давньоєвропейської гідронімії, поширеної в ареалі Центральної Європи на північ від Альп і діалектно (мовно) не диференційованої, похідної від архаїчних апелятивів із водною семантикою¹. Сьогодні її піддають ревізії з огляду на те, що вона зовсім ігнорувала слов'янський матеріал у європейському мовному континуумі. Як слушно зауважив О. М. Трубачов, Г. Крає на основі неповноти даних здійснив спробу виштовхнути слов'ян із давньоєвропейського гідронімного ареалу. Останнім часом це положення спростовують у науці й наводять факти, які свідчать про участь слов'ян у формуванні давньоєвропейської гідронімії, зокрема про входження топонімії Правобережжя України в центральноєвропейський топонімний ареал². Ідеться передусім про значну кількість спільних рис у топонімії України, Центральної Європи та Балкан³. Органічним складником Правобережної України є басейн Дністра. На особливу увагу заслуговують його верхня й середня частини, локалізовані в межах Прикарпаття. Це зумовлено тим, що Дністер разом із його численними притоками є основною водною артерією Східних Карпат. З долиною Дністра та його приток пов'язане розселення і життя людей, зокрема і праслов'ян, з найдавніших часів у західному регіоні України, їхні зв'язки з населенням Центральної Європи⁴. На консер-

¹ *Трубачев О. Н.* [Рец. на]: Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven.— Heidelberg, 1979.— 640 s., 119 карт // *Этимология. 1980* / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1982.— С. 171.

² *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования.— 2-е изд., доп.— М., 2003.— С. 36.

³ *Желзняк І. М.* Балкано-українські взаємозв'язки і паралелі // *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках* / Відп. ред. О. С. Стрижак.— К., 1981.— С. 32–33.

⁴ *Пелецишин М.* З історії населення у верхів'ях Дністра в нео-енеолітичний час // *Бойківщина: історія та сучасність : Матеріали Міжнар. історико-народознавч. семінару «Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку» (Самбір, 14–16 вересня 1995 р.)*.— Л. ; Самбір, 1995.— С. 75.

вацію архаїчних слов'янських рис у гідронімах саме цього регіону та суміжних неодноразово вказували українські та зарубіжні дослідники⁵.

Нижче пропонуємо етимологічну інтерпретацію і структурно-семантичний аналіз середньонаддністрянського гідроніма *Унява*, який розглядаємо в колі формально споріднених назв водних об'єктів у межах Славії та поза нею.

Назва пот. *Унява* зафіксована в бас. Середнього Дністра як л. Ворони п. Бистриці-Надвірнянської п. Бистриці п. Дністра (сmt Тисьмениця Івано-Франків. р-ну й обл. — СГУ, 590)⁶. Гідронім відносимо до назв, які не мають однозначної етимології, незважаючи на те що М. М. Габорак пояснює його як похідний від дієслова *уняти* (< *уйняти*) «брати, відбирати»: *Унява* — «річка, яка під час повені «забирає» (заливає) нові землі»⁷. Таке пояснення можливе, пор. відповідно типологічно споріднені гідроніми *Займа* в різних регіонах України та Славії (< *займа* «місце, яке заливається водою»)⁸, однак неостаточне. Аналіз діалектного апелятивного й онімного матеріалу передусім української, а також інших слов'янських мов дає підстави припускати як однаково можливі кілька версій тлумачення етимології потамоніма *Унява*:

1. *Унява* — фонетично вторинна форма щодо *Вунява* з редукованим початковим *В-*. Явище відпадиння ініціального *В-* засвідчує також гідронім *Унячка* (бас. Верхнього Дністра (СГУ, 580), п. *Oniaczka*; SG, V, 677), імовірно, сюди ж п. *Uniaczka* (HW, 96) в бас. Сяну — басейн, суміжний із Верхньою Наддністрянщиною. Зазначену *Унячку* кваліфікуємо як форму з огубленим *о >* у під впливом попереднього лабіального *В-*; пор. з цього приводу рос. діал. *вонячка* «сірчане джерело» (СРНГ, 5, 94) — «джерело, яке неприємно пахне». Отже, *Унява* < *Вунява* < *Вонява* «річка з неприємним запахом»⁹, зумовленим, імовірно, затхлою, гнилою водою. В основі назви *Вонява* можна вбачати незасвідчений (джерельно) географічний апелятив **вонява* «вода з неприємним запахом» < *воняти* (< псл. **vonjati*; ЕСУМ, 1, 425), на можливість існування якого вказує, наприклад, рос. діал. *вонявка* «рослина» (СРНГ, 5, 94) < *вонява* + *-ка*. На підтримку такого пояснення можуть вказувати типологічно споріднені (з погляду мотивації внутрішньої форми) топоніми з основами *Гнил-*, *Тухл-*.

2. Гідронім *Унява* можна етимологізувати у взаємозв'язку з назвою р. *Унава* (пр. Ірпеня; Житомир. і Київ. обл. (СГУ, 580); у XII ст. як *Уновь*, *Унья*; ЕСЛГНПР, 167), яка має паралель у колишньому Ковенському пов. (Курляндія) — р. *Unawa*. Пор. також назви рр. *Уна* в колишній Двінській землі (ЕСЛГНПР, 167; складно локалізувати, бо не відомо, про яку Двіну йдеться. —

⁵ Желєзняк І. М. Басейн річки Віта за спеціальним описом XVIII ст. // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII століть : Мат. наук. конф. пам. Л. П. Жуковської. — К., 1995. — С. 260; Желєзняк І. М. Ономастична лексика і український етногенез // Вісн. НАН України. — 1996. — № 1–2. — С. 31; Карпенко Ю. О. Праслов'яни в Українських Карпатах: свідчення гідро- та оронімії // Мовознавство : Доп. та повід. на IV Міжнар. конгресі українців (Одеса, 26–29 серпня, 1999 р.). — К., 2002. — С. 278; Карпенко Ю. О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2005. — С. 75; Гимбутас М. Славяне. Сыны Перуна. — М., 2004. — С. 24.

⁶ Список скорочень див. у кінці статті.

⁷ Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини : Етимологічний словник-довідник. — Снятин, 2003. — С. 252.

⁸ Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., 1998. — С. 325.

⁹ Тасмніці місцевих назв: Народні перекази, легенди, оповіді про походження окремих топонімічних назв Тисьменицького р-ну / Упоряд. А. Вихор, Й. Карпів, А. Мазак. — Тисьмениця, 1995. — С. 31.

С. В.), п. *Unia* в бас. Варти (НО, 110; вона ж *Una*, *Unya*, *Une*; до речі, про варіантність *Unia* / *Una* свідчать ойконіми *Unia*, *Una*, зафіксовані на території, прилеглій до р. *Unia*; SG, XII, 800), хорв. *Una* в бас. Сави¹⁰. Наведені назви етимологізують по-різному. Польський дослідник Я. Розвадовський зазначав, що, найімовірніше, ці гідроніми треба пов'язувати з авестійським *unā* «нора, тріщина в землі», однак не відкидав можливого зв'язку вказаних назв і зі ст.-інд. *unā* «недостатній, недосконалий»¹¹. О. М. Трубачов, характеризуючи формування гідронімікону Правобережної України, взагалі стверджував дослов'янську природу для низки давніх річкових назв на *-ава*, а гідроніми *Унава* (бас. Дніпра), *Унява* (бас. Дністра), згадані хорв. *Una* й п. *Unia* кваліфікував як такі, що можна віднести до праєвропейських гідронімів¹². Очевидно, підставою для віднесення зазначених назв до праєвропейських є фіксація основи *Un-* у широкому європейському ареалі. Крім слов'янських, пор. ще такі балтійські назви, як лит. *Auniva*, *Aun-upis*, латв. *Auna-gravis*, *Aunene* та ін., що, ймовірно, відбивають зв'язок із латв. *auns* «баран» («овеча річка») або ж з іє. **au-* «потік»¹³. Відома українська дослідниця І. М. Железняк зближувала зазначені назви з такими гідронімами, як *Уневка*, *Унячка*, й припускала різні ймовірні версії їх тлумачення: 1) за умови виділення в них кореневого *ун-*, услід за Я. Розвадовським, у зв'язку з ірланд. *uape* «зелений», англосакс. *wap* «синюватий», «блідо-зелений» або ж із авест. *und* (помилка, правильно *unā* — див. вище) «дірка, нора, тріщина в землі» чи гр. *ενυς* «позбавлений чогось», санскр. *ūna* «т. с.»; 2) у разі ж тлумачення назви як *У-нав-а* дослідниця коренево *-нав-* пояснювала в колі ст.-сл. *навъ* «мертвий», ч. *unava* «втома» (ЕСЛГНПР, 167–168). Зв'язок гідронімів *Унава*, *Унява* з лексемами, похідними від етимологічного гнізда **nyti* — **-nav-* > **unav-* (рос. діал. *онáва* «фізична слабкість, втома, знемога»; СРНГ, 23, 213), слн. *unáviti* «втомити, стомити», ч. *unavit* «т. с.» (Bezlej, 4, 263), п. *unawić* «змучити»; SJP, 7, 306) навряд чи можливий. Звичайно, можна припускати, що внутрішня форма гідронімів *Унава*, *Унява* мотивована якоюсь метафоричною ознакою на зразок **«річка, що “втомилася” (пересихає)»*. Однак у такому разі слід заперечити досить промовисті паралелі з назвами, як-от *Уна*, *Una* й *Unia*, оскільки за умови зв'язку гідронімів *Унава*, *Унява* з дієслівною основою **unaviti* *Унаву* етимологізуємо на основі кореневого *-нав-*, а не *ун-* > *Уна* (*Уня*). У своїх наступних студіях І. М. Железняк уважає гідронім *Унава* реліктовою індоєвропейською назвою і пов'язує її з іє. гніздом *ōin-*¹⁴, не з'ясовуючи, щоправда, його семантики. Не відкидаючи такого пояснення в цілому, зауважимо, однак, що коренева етимологія ще не з'ясовує цілісної структури слова. З наведених пояснень, наприклад, незрозуміло, яка роль форманта *-ава* в структурі назви *Унава* і чи в усіх згаданих гідронімах ідентична основа *Un-*. З цього приводу зазначимо, що хорватський гідронім *Una* також не має однозначної інтерпретації. А. Маєр тлумачив його як генетично іллірійський, пов'язуючи з іллір. *Oinevc*¹⁵. Зв'язок хорватського гідроніма з цим античним топонімом припускав раніше і Я. Розвадовський, не вказуючи, проте, на його іллірійську генезу¹⁶. На думку О. І. Іліаді,

¹⁰ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация.— М., 1968.— С. 53.

¹¹ Rozwadowski J. Studia nad nazwami wód słowiańskich.— Kraków, 1948.— S. 222–223.

¹² Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины...— С. 52–53.

¹³ Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas.— Vilnius, 1981.— Š. 52.

¹⁴ Железняк І. М. Гідронімікон Правобережної України та проблема слов'янської прабатьківщини // Мовознавство.— 2008.— № 2–3.— С. 42.

¹⁵ Mayer A. Die Sprache der alten Illyrier.— Wien, 1957.— Bd 1.— S. 245–246.

¹⁶ Rozwadowski J. Op. cit.— S. 223.

хорватський гідронім *Una* і польський *Una* — це форми з редукованим анлаутом, вторинні щодо базового **Juna < *juna* «молода»¹⁷. Пор. з цього приводу типологічно споріднені гідроніми з основою *Молод-*. Для того щоб бути об'єктивним, слід сказати, що словотвірний тип на *-ава* властивий і слов'янській мовній системі. Фахівці зауважують, що він поширений у багатьох слов'янських мовах, і відносять його до архаїчних¹⁸. Особливо багато утворень із цим формантом на слов'янському гідронімному рівні, як-от: сх.-сл. *Бобрава, Водава, Рудава, Тернава*¹⁹, пд.-сл. *Ljutava, Trnava, Zlatava*, зх.-сл. *Litava, Rudava, Šreniawa*²⁰. А. П. Корепанова слушно зауважує, що давність походження слов'янських гідронімів на *-ава* підтверджена не лише тим, що вони оформлені архаїчним суф. *-ава* і мають подібні за лексичним значенням основи (в межах Славії), а й тим, що їм властиві аналогічні відношення між основою і формантом, які вказують на «типологічний еталон словотвору гідронімів»²¹. З погляду доонімної семантики спільним для гідронімів із суф. *-ава* є те, що всі вони відбивають гідрографічні особливості об'єкта.

3. Найприйнятнішим нам видається пояснення гідронімів *Уна, Унява < Унава* як дериватів від утраченої на слов'янському апеллятивному ґрунті основи **una < *āu-n-ā / *ōu-n-ā*, на потенційність якої вказує згадане вище авест. *unā* «нора, тріщина в землі». Очевидно, слід припускати існування іє. кореня **āu-n- / *ōu-n-* з імовірним значенням «текти, вимивати» (як структурний варіант до іє. **au-* «текти»; Pokorny, 1, 78) > «нора як те, що вимите водою», пор. з цього приводу типологічно споріднене щодо семантики й словотвору псл. **nora < *nerti* «заглиблюватися, пірнати», **noriti* «занурюватися в річку» (ЭССЯ, 13, 184–185, 188–189). Підставою для такого припущення слугує широкий європейський ареал гідронімів із основами *Ун- / Un- / Aun-* і твердження Г. Крає про особливості давньоєвропейської гідронімії, зокрема про те, що відповідні назви утворилися від апеллятивів із водною семантикою — «вода», «річка» тощо²². У контексті сказаного можемо говорити і про праслов'янські онімні релікти, основи яких позначали «воду» й усе, що з нею пов'язане, оскільки, за словами С. Роспонда, це найбільш промовисті десигнати з погляду праслов'янського заселення²³.

Підсумовуючи викладане, можемо констатувати таке:

1. За умови генетичного зв'язку аналізованого гідроніма *Унява* з *Унава* і відповідно з *Уна, Una, Unia, Aun-uripis, Auniva* й інтерпретації їх у колі іє. **āu-n- / *ōu-n-* справедливо розширювати давньоєвропейський гідронімний ареал, ураховуючи слов'янський матеріал загалом і український зокрема.

2. Надійним способом визначення меж давньоєвропейського гідронімного ареалу вважаємо етимологічне вивчення суцільних гідроніміконів у межах Центрально-Східної Європи.

¹⁷ Gliadi O. I. Етимологічне гніздо з коренем **ver-* у праслов'янській мові.— К. ; Кіровоград, 2001.— С. 260–261.

¹⁸ Корепанова А. П. Словотвір // Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / Відп. ред. О. С. Стрижак.— К., 1981.— С. 182.

¹⁹ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация.— М., 1968.— С. 53.

²⁰ Корепанова А. П. Зазнач. праця.— С. 185.

²¹ Там же.

²² Krahe H. Sprache und Vorzeit.— Heidelberg, 1954.— S. 48–49.

²³ Rospond S. Baza onomastyczna pie. **ser- / *sor- / *sr- // *sreu-* (Sarmaci, Serbowie) // Lingua Poznaniensis.— 1965.— N 10.— S. 15.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ЕСЛГНПР — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.— К., 1985.— 253 с.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови : В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука.— К., 1982–2006.— Т. 1–5.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. кол. А. П. Непокупний, К. К. Цілуйко, О. С. Стрижак.— К., 1979.— 780 с.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова.— М. ; Л. ; СПб., 1966–2007.— Вып. 1–41.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1974–2005.— Вып. 1–32; М., 2007–2010.— Вып. 33–36 / Под. ред. А. Ф. Журавлева.
- Bezljaj — *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika.— Ljubljana, 1956–2005.— Т. 1–4.
- НО — *Hydronimia Odry : Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. H. Boraka.*— Opole, 1983.— 350 s.
- НВ — *Hydronimia Wisły : Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego.*— Wrocław etc., 1965.— Cz. 1.— 470 s.

S. O. VERBYCH

УНАВА, УНЯВА-HYDRONYMS AND RELATED NAMES ON THE EUROPE MAP

In the article the etymologic interpretation and structure-semantic analysis of the Middle Dniester *Унява*-hydronym (in the circle of *Ун-* / *Un-*stems examined) is proposed.

Key words: old-European hydronymy, geographical appellative, hydronym, etymology.